

FÁY AZ ÍRÓREFORMER

GÁL ISTVÁN

A XIX. század első évtizedeinek társadalmi és politikai valóság tényei iránt a megszokottnál felfokozottabb érzékenységgel foglalkozik a fiatal Fáy. Ezt a magatartásformát részben indokolja gyermek- és ifjúkori életének alakulása, de ezen túlmenően érdeklődésének efféle iránya alaposan eltér a korabeli nemesi rangban élő fiatalokétól, kiknek megadatott a felelőtlen könnyenélés kényelmes és sok olcsó sikert kínáló lehetősége. Szenvedélyes igazságkeresése, elveihez következetesen ragaszkodó lendülete, a személyes érdekekkel szemben a nemzet sorsának ügye, mind olyan meghatározóan befolyásolták, amelyekhez egész életén át híven ragaszkodott. A társadalmi, politikai, gazdasági ellentmondások, amelyeknek átélője, nem hagyják nyugodtan.

Tanúja annak, hogy Napóleon kontinentális zárlata következményeként a magyar mezőgazdaság konjunkturális feltételei jelentősen megjavultak. A gazdasági mutatók szerint 1790-ben a búza ára mindössze 30 garas, 1816-ban már 51 garasra emelkedik. A magyar mezőgazdaság potenciálisan befolyásolja a monarchia gazdaságát. Bár hazánk civilizációs fejlődése előrelépés, de a nép tovább nyomorog. Ugyanaz történik nálunk is mint más keleti országokban. Az uralkodó nemesség pompája, kényelme elérni a nyugati országok vezető köreiét, de minden teher a népre hárul. Illyés Gyula Petőfi c. művében ezt a helyzetet így fogalmazza meg nagy keserűséggel: „Egész ország résznek, így pl. a Balaton és a Duna közti Kánaán — maradnak, lesznek puszták, amelyeken csak annyi ember él, amennyi az ezres birkanyájak őrzésére és külföldre hajtására szükséges. A főurak ezt csaknem olyan könnyen nézik, mint régen a budai basák nézték a rab csapatok elhajtásával kiürült országot. A főurak nagyrésze most már idegen, vagy idegen nyelvű. A hungarus e korban nem azonos a magyarral, de semmivel sem jelent kevesebbet.” 1805-től 1847-ig 25 000 telken jobbágy szorul ki a földjéből és ennyivel növekszik a nagybirtokosok földterülete, ugyanakkor a „sehonnai” cselédek száma másfél ezerrel növekszik.

Nyilvánvaló, hogy a kapitalista fejlődés speciális magyar jelenségei ezek a tények, csak míg európa nyugati államaiban, ahol a polgárosodás már előbb megindult a tőke az ipar fellendítésével nyer befektetést, addig nálunk a mezőgazdaság fejlődését lendíti fel a pénz és ez a földbirtokosok kezébe összpontosul. A meglévő ellentétek méginkább kiéleződnek a magyar juhász-hajtó és a földbirtokos esetében éppúgy, mint a lyoni takácslegény és a gyáros között.

A vagyoni ellentétek érzékelése mellett a nemzeti függetlenség eszmeköre is mélyen foglalkoztatta a fiatal Fáyt, melyet országgyűlési tudósításai

egyértelműen bizonyítanak. A vele azonos gondolkodású fiatalok helyzete talán a legnehezebb, holott ők hordozzák magukban e jövő lendítő erejét. Ugyanis ők már sehová sem tartoznak, a nemesekhez sem és az elnyomottakhoz sem. Elveik és hitük szerint viszont mindenhova kötődnek, ami ugyan értéket hordoz. Ők a szellem emberei, akik a múltból mintegy végkielégítésül csak műveltséget kaptak és szentül hisznek abban, hogy ezzel meghódítják a jövőt. A fejlődés meg a sors szerencsés rendelése következtében ők egyúttal a magyarság bajnokai is, a nemzeti gondolat és a nép harcosai.

A nemzet méreteiben felvállalni a fejlődő gazdaság, a művelődés és iskoláztatás, a társadalom belső rendjének és erkölcsének megváltoztatását, mégha szelíd reformokkal is csodálatos felismerés a kor fiataljaitól, akik aligha tudták felmérni ennek minden konzekvenciáját. Kazinczy, Szalay László, Kölcsey és Fáy mégis megható bátorsággal indulnak el ezen az úton, hogy a hitükhöz és erejükhöz mértén konkrét lépéseket tegyenek annak a népnek az érdekében, amely nyugat és kelet között képes és alkalmas arra, hogy mint a mágnes, mely magához vonzza a körülötte élő népek fiait, lángoszlop legyen. Hiszen a kárpátmedencében a magyar volt a legműveltebb nép és Ausztria gyarmatként kezelte hazánkat. A nyugatról beáramló pénzzel együtt talán elsőnek fogadja be ez a közösség a haladó nyugati eszméket, amelynek továbbterjesztésére igen sok feltétel már biztosított. Hogy miért? Erre Illyés Gyula gondolatait kell idéznünk ismét „A népvándorlás legutolsó hullámaként érkezett Európába. Szomszédai közt tehát származásra ő a legkeletibb; ugyanakkor, mint mondtuk, errefelé ő Nyugat-európa legelsőbb tagja. Mert meddig terjed Európa? Ameddig a sajtóságos eszméi, vagyis a civilizációja. Hogy egy nemzet Európához tartozik-e vagy nem, s mióta tartozik oda, azt ilyesféle kérdések döntenek el: részt vettél a keresztesháborúban? A reformációban? Voltak jakobinusaid?”¹ A kérdések sorjázna és mindegyikre igennel és sok ténnyel tudunk válaszolni. S ezek mögött a válaszok miatt joggal fogalmazhatunk így is, hogy a magyarság már a XIX. század kezdetén érti a kornak nagy és fontos eszméit és gondolatait, nevezetesen azt, hogy mint a nyugati országok népei, lehet a magyar is független, szabad és művelt. És mindazok, akik a szellem emberei és elsőként ismerték fel ennek lehetőségét és szükségességét maguk mögött érzik az áldozatokra mindig képes népet. A távlatokat jól érzékelők ismerik a francia forradalom szellemét a szabadságot és a függetlenséget, de világosan értelmezik az eszmétől elválaszthatatlan gazdasági feltételeket és többek között a jobbágyfelszabadítás elkerülhetetlenségét, hiszen a mezőgazdasági piac mellé biztosítani kell az új gyárakat és ahhoz munkásokra lesz szükség. A szellemi jobbak, akik a változást elkerülhetetlennek minősítik legfeljebb azon vitatkoznak, hogy először gazdaggá és utána szabaddá kell tenni a népet vagy fordítva. Ezek a fiatalok, ezek a változtatni akarók bár többségükben nemesek, de szabadon gondolkodók, akiket a nemesi kötelék csak korlátoz, de már szinte semmi közülük azokhoz, akiktől jöttek, mert mást, egy teljesen újat, nemcsak szeretnének, hanem akarnak is megvalósítani, akár személyes áldozatok árán is. Ők már más szinten látják az ország helyzetét és sorsát, mint a diéták hangos szónokai. Valószínű, hogy azok is sok mindent látnak, amelyről nem emlékeznek meg, de ami a homályosan fenkölt lelkiüket belül rágja és végül cselekedeteiknek majd irányítója lesz. A nemesek azon része, amely makacsu

és embertelenül ragaszkodik előjogaihoz, félnek a parasztoktól, de gyűlölködve, acsarkodnak a reformerekre. Vidéki elszigeteltségükben, bezárkózottságukban nem érzékelték, hogy a század első harmadában induló európai forradalmak és az Európában fellendülő forradalmi hangulat gyökerét a francia forradalomban kell keresni és, hogy ezekhez a mozgalmakhoz Párizstól keletre is egyre többen csatlakoznak a polgárok és nem polgárok egyaránt.

Az a társadalmi közeg, amelyben gyermek és ifjú éveiket eltöltötték, nem állóvíz és a mozgástörvényeket különösen érzékelő fiatal írók ezekre a valóságokra másként reagáltak. Fáy talán a legéleltrevalóbb módon: „Fáy András izgékonyabb emberré nőtt föl, mint bárki nemzedéktársai közül. Berzsenyit és Kölcseyt, a két megülő hipochonder zsenit, Katonát a félreszorult harmadikat belülről emészti valami vészes nyugtalanság. Fáy hozzájuk képest kiegyensúlyozott lélek, tapasztalatait megfontoltan kamatoztatja, és föltartóztathatatlanul nyomul előre velük ugyanazért, amiért Berzsenyi, Kölcsey és Katona földúlt lélekkel és sérülésekkel.”²

Ez a magatartás nem csupán személyiségének adottságaiból fakadt. Az említett fiatal induló írók között ő rendelkezett a legszélesebb élettapasztalattal. A sárospataki és a pozsonyi líceumi évek után, ahol a német, angol és francia moralistákat tanulmányozza, igen gazdag európai ismeretre tett szert, következett a magyar valóság szélesebb és mélyebb feltárása. Országgyűlési tudósításai, jogi tanulmányai, majd jogi gyakorlatai mellett a Jobbágyiban gazdálkodással eltöltött évek arra kényszerítették, hogy jobban alkalmazkodjék a valóság tényeihez, mélyebben kutasson a társadalom szociális hátterének igazságaiért, mint ahogy ezt kiváló életrajzírója Badiés Ferenc is megfogalmazza „új helyzetének éppúgy megtalálja kényszerű s csupán hasznos, mint költői oldalait”.

Szigorú és kegyetlen tanulság volt számára az is, hogy apja a gazdálkodásra való kényszerítés mellett arra is kötelezte, hogy leánynézőben járja végig Nógrád és Gömör megye nemes lányainak házáat, hogy e közben igazi szerelmét, Bárczai Erzsikét, szülei nevelt lányát egy tanítóhoz hozzáerőltessék. A kiadós leánynéző során a magyar udvarházakról olyan mély és valóságos élettapasztalattal tért vissza, amelyet sohasem felejtett el, hiszen apja beavatkozása mély belső válságba kergette őt. Ilyen lelki szituációban az igazságtalanság iránt méginkább felfokozódik érzékenysége és nem lehet véletlen, hogy a leánynéző nem hozott újabb szerelmet csak keserű tapasztalatot, amit így fogalmazott meg egy Kazinczynak írt levelében 1809 karácsonyán „Tíz hónapos Ulyssesi vándorlásomból, melyben egy Penelopét kerestem és nem találtam, csak tegnapelőtt érkeztem haza.” Ezt követte 1810–1818-ig a jogi pályával összefüggő gyakorlati élet megismerése. Emberismeretének és élettapasztalatának köre tovább szélesedett, hiszen a pesti és a váci járásban igen sok járási és megyei gyűlésen vett részt, mint szolgabíró. Így személyes tapasztalatokon és konfliktusokon át szerzett élményeket a közigazgatás és az igazságszolgáltatás eseteiből. Átéltette a nemesi visszaéléseket, azok vizsgálatát a szegény parasztság jogainak földbetiprását, miközben mindig az igazságot keresve szembekerült a zsarolókkal, a megvesztegetőkkel a nemesi jogokkal visszaélőkkel még akkor is, ha ennek következményeit saját bőrén is tapasztalta. Szabadelvűségéből sohasem engedett egy jottányit sem. Soha senkinek nem hízelgett. Elveinek következetes

megtartásával, szigorú igazságosságával vívta ki a közmegebecsülést. Mindenkinnek megadta a megérdemelt tiszteletet, de sohasem vadászta a nagyok kegyeit. Bártfai Szabó András fiatal gombai lelkész szabadelvű nézetei miatt került szembe néhány konzervatív nemessel. Fáy a fiatal lelkész mellé állt. Erről az esetről Szemere Pál „Pályaismertetési adatok” c. művében az alábbiakat írta: „Némelyekben eltérő nyíltabb gondolkodásait sem rejthetné el a reform orthodoxia felől stb.”

Számára minden becsületes ember egyenlő volt fajra és származásra való tekintet nélkül. Amikor birtokán gazdálkodott cigányok dolgoztak földjein. 1816-ban halastavat ásatott velük a kertjében és hetenként gabonát és pénzt fizetett nekik. A beszélgetések eredményeként kis szótárt és nyelvtant állított össze. Végül is úgy megszerette a cigány nyelvet, hogy barátját Szilassy bárót cigányverssel köszöntötte.³ A gyermek és ifjúkori élettapasztalatok mellett a nemzet sorsában való jövőkutatás és az önmegvalósítás vágyai keverednek a fiatal Fáyban úgy, hogy szenvedélyesen keresi és védi az igazságot, mert szereti az embert. Humánuma kötelezi őt tetteiben és később írásaiiban is arra, hogy felelősséggel tegye dolgát. Az a tény, hogy barátai, Kölcsey, Szemere, Vörösmarty az irodalmi életben már fiatalon is tekintélyt szereztek, valamint Kazinczy Ferenc biztatásai erősen az irodalom iránti érdeklődését fokozták. Tapasztalta, hogy bár már megírták a Magyar hajnal hasad c. verset és sokan és sokszor el is mondták ebben a hazában s mégis mily nehezen virrad! Valami belső erő sarkalta őt, valami sejtelen, amely erősen tiltakozott a jogász-élet ellen. Úgy érezte, hogy más pályán többet fog használni népének, nemzetének, mintha Themist szolgálná: az elhagyatott írói pályát. Maga írja „Kietlen a kor még – csak kevesektől méltányolva, sokaktól kinevetve, csupán az öntudat világában találni föl szenvedélyünk egyedüli jutalmát.” S valóban író és közéleti ember lett, olyan akit a nemzet nagyjai is tiszteltek.

Diákkori és közelebbi jegyzetei is arról tanúskodnak, hogy ismerte az európai irodalom nagy reprezentánsait, hogy csak a legfontosabbak nevét említsük: Fielding, Swift, Rabelais, Jean Paul, Le Sage, Sterne. Különösen rajongott Jean Paul és Hölty iránt, akiknek írói hatása műveiben jól kimutathatók. A klasszikusok közül Ciceró és Tacitus volt számára a legkedvesebb.

Az irodalom művelésére Szemere biztatta, de a követendő példa Kazinczy volt „Mert, hogy anyanyelvembe beleszerettem, hogy indulataimat rajta nemesíthetem, s hogy végre rajta írtam – azt csak a szép magyar Kazinczynak köszönhetem.” Első kötetét a Bokrétát (1807) édes „hazájának oltalmába” ajánlja nagy kegyelettel és tisztelettel. A Bokréta előszavában így: „Nem kívánom édes Hazám! te hív Anya, hogy virágaim melled liliomai közt hervadjanak el sokaktól irigyeltetve, csak azt nézem, tedd őket egy pohárba, hadd éljenek ott, ameddig élhetnek.” A kötet első részében a hazának és Kazinczynak tett ajánlása után szerelmes verseket olvashatunk Fanni vagy a szerencsétlen szerelem; Erzsi vagy a szerencsés szerelem; Laura vagy a megvetett szerelem.

Ezek a versek sem tartalmilag, sem formailag nem hasonlíthatók a korabeli magyar lírikusok művészi értékeihez, gyenge kísérletek, hiszen Fáynak a versírás gyenge oldala. Az élet értelme, a szerelem, boldogság az ihletői, de

a válasz a felvetett kérdéseire csak a világfájdalom „Nekem már unalom élni!” Valódi szentimentalizmus ez.

A kötet második részében eredeti purgomák és mesék, illetve két fordítás található. Ezt a szakaszt Szemere Pálnak ajánlja: „Mindég te voltál főnyszolóm arra, hogy comicumot írjak. Akár tetszenek tehát tenéked, akár nem, magadnak köszönd.”

Ami a műfaj újszerűségét illeti vitathatatlan tény, hogy hazánkban már a XVI. században két elismert meseírónk volt Heltai Gáspár és Pesti Gábor, de Péczei meséi is közkézen forogtak, csak a XIX. század elejére ezek a mesék a régi és ritka kiadás miatt szinte feledésbe is merültek. A Bokkrétával egyidejűleg Andrád Sámuel is adott ki meséket. Ezért írta a mesék előtti előszóban Fáy „nemzetem közt nem volt kit kövessék”. Ezek a mesék még nem érik el tartalmukban és formájukban az Aesopusi és La Fontaine meséinek gazdagságát, de azt egyértelműen bizonyítják, hogy Fáy speciálisan a magyar ember gyarlóságait és hibáit gúnyolja hol finomabb élccel, hol keményebb bírálattal úgy, hogy ezeket a hibákat nevetségessé teszi az olvasó előtt. A két kanári, A híradás, Tudósok harca, A fakír, A familiás, A szamár, e kötet leg-sikerültebb meséi.

A Bokréta c. kötet két fordítással zárul. Wieland Sympathiái közül négy és La Fontaine Hársfasziget c. művével. Ezt a két fordítást szintén két barátjának ajánlja Jakabfalvy Dánielnek és Cserépi Károlynak. A Bokréta fogadtatása sokrétű. A szakemberek elismeréssel nyilatkoznak elsősorban a mesékről, mások csak szerény utánzatoknak minősítik ezeket. A széphalmi mester a lényegre tapintva levelével tüntette ki a szerzőt: „literatúránknak abban van legnagyobb fogyatkozása, hogy originális darabjaink, melyek méltók volnának a követésre, alig vannak. . . Maradjon uramöcsém ezen az úton, s ne szédítesse el magát a mi műveink által. Mi úgy járunk, mint az, akit író mestere sokáig iratott plajbász után. Öntse tulajdon érzéseit hangokba, anélkül, hogy azt tekintgetné, hogy az közé illenek-e a külföld éneklőinek verseik közé. De adjon darabjainak minél több tökéletességet. . .”⁴ Az elismerő sorok mellett azonban a mester Fáy túlérzékenységéhez igazodva finoman bírál is „Kár, hogy a szerzőt nem vezette gyakorlottabb kéz a kiadásnál; mert adott néki az anyatermészet élénk phantasiát, gyöngéd és meleg érzést. Nyelve a további gyakorlat által tisztulni fog; már most is könnyen mozog, a mi nem csekély érdem a legtöbb magyar író és költő nehézkessége mellett.”⁵

A kemény kritikus Kazinczy tollából ezek a sorok nagy elismerést jelentettek Fáynak, ugyanakkor így tudta egyesíteni nyilván nagy önmegtartóztatással az eredetiség és a klasszicista korrekció elvét. A kötetben A majom c. mesében így fogalmaz Fáy: „Magyarom! elvész az eredeti karakter a sok követésben”. „Hasznos a szép idegen példát követni, de megválasztva.” „Sajátságá van minden nemzetnek, s ezt feláldozni a követésben – veszély!” írja A túzok és a sólyom c. meséjében. Megfogadja mesterének tanácsát a folytonos tanulást és Schulz aphorizmaiból és Rousseau maximáiból fordít. Ebben az időben fordította le Moliere Asszonyok iskolája c. művét, melyet a Magyar Színvilág eredeti munkának minősít.⁶ A fordítás azonban nem elégítette ki. Sokkal eredetibb egyéniség volt, minthogy ebbe elmerülhetett volna. Egy időre a literátori munkától eltávolodik. „Szomorkodva hallom

Fáytól – írja Szemere Pál Kazinczynak –, hogy ő a literátori pályafutástól három esztendőktől óta teljességgel elvonta magát. Mind gyerekség ez Pali, így szólt hozzám, s elveszett idő, melyet ti az irkálásra fordítottok. Most látom, hogy tüzed csak szalmaláng volt”. Visszavonulásában barátai nem nyugodtak meg. 1815 tavaszán és őszén Veresegyházán meglátogatták. Kölcsey és Szemere a tavaszi találkozást arra használták fel, hogy a Mondolat-ügyet beszéljék meg és a *Feleletet* összeállítsák mesterük Kazinczy védelmére. Ekkor újabb meséket olvasott fel Fáy és Szemere tovább bízta a komikus műfajok írására, mintegy megjósolva a bekövetkezésre váró jövőt: „élni fog meséiben!” Az őszi András napon, melyet a szürettel kapcsoltak össze a vendégsereg eltávozása után Szemere ötletére verset rögtönöztek az unalom elűzésére. Ekkor született meg Kölcsey *Kínok* c. kis verse:

Unalomból verset írni,
Leányt szeretni, de nem bírni,
Vonó nélkül hegedülni,
Tüzes gerebenen ülni.

(Divatcsarnok. 1853.)

A baráti látogatások felelevenítették, de a betegségek sorozata viszont elvonta érdeklődését az irodalomról és magába mélyedve neveltetéséről, érzékenységéről elmélkedve mindössze 8 hét alatt írta meg: Próbátétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról c. művét 1816-ban. Fáy ifjú kora óta állandó feszültségben tartotta az ember nevelésének célja és módja. Bármely művét vizsgáljuk, megállapítható az a sajátosság, hogy az nevelő célzatú, meséi, aforizmái, elbeszélései és regénye is. Ennek okát kutatva lépten nyomon az emberi boldogságkereséséhez jutunk el, amelyet a már említett első nevelési művében így fogalmaz meg: „A nevelés hibái épen azon nézőpontok elvesztéséből erednek, melyekből a nevelést és boldogságot tekinteni kell; meg kell tehát határozni, honnan és mint kellessen boldogságot meríteni?” A boldogságot csak a saját tehetségünk tökéletesítése útján nyerhetjük el. Így a nevelésnek meghatározó szerepe van a boldogság elérésében. Az elvi megállapításai után a tehetség tökéletesítésének „nemeit” sorolja fel: *a kifejtés*, melyet elsősorban a természetre kell bízni és ez 10 éves korig tart.

A nevelés, amely 20–22 évig terjed. *Az önformálás*, melyet öntapasztalásunk útján szerzünk meg. A nevelés területeit külön-külön is megvizsgálja, az értelmi, érzelmi, okozati nevelést és a legfontosabbnak ezek összhangját tartja. A nevelés folyamatában a nevelő személyiségét meghatározónak minősíti, akinek igen műveltnek, jól képzettnek, jó emberismerőnek, kifogástalan jelleműnek kell lennie, aki példakép a nevelő előtt. „Nehéz ilyet találni, de nem lehetetlen.” Ennek több oka is van, amely sürgős orvoslást követel a társadalomtól, többek között nincs megfelelő nevelő-képző intézetünk, a nevelőt pénzért fogadják és cselédszámba veszik csupán, nincsenek jól felkészítve a nevelő munkára.

Az egész magyar társadalom iskolai oktatás és nevelési gondjait nem foghatta még át. Ezt a művét úgy értelmezhetjük, mint egyfajta diagnózist az iskolai nevelésünk hibáiról és megállapításai reálisak. Még ettől is jobban hangsúlyozzuk azt a felelősséget, amellyel ezt a társadalmi gondot felvállalja,

hiszen nevelési szakirodalmunknál az ilyenfajta munka hiányzik, illetve csak később foglalkoznak ezzel az illetékes szakemberek. Ez a mű jelzi előre számunkra azt, hogy Fáy András a literatúra szűkebb terepéből kilépve is társadalmi méretekben gondolkodik és felelősséget érez minden, a nemzet életét befolyásoló tényező javításáért. „Használni! vala éltem minden törekvése, jelszava” írja igen jóval később egy munkájában.”⁷

A Bokréta c. művét csak 11 év múlva követte a Friss Bokréta, mellyel hazájának kedveskedik Fáy András, 1818-ban Trattner János Tamás betűivel s költségével. Ha összevetjük a Bokrétával megállapíthatjuk, hogy minden szempontból felülmúlja azt. A Friss Bokrétában olvasható versek tartalmilag és formailag is érettebbek, kidolgozottabbak elődeiknél. Bár a szentimentalista érzés, hangulat ezekben is kifejezést nyer, de racionálisabbak és eszmeileg gazdagabbak. Lírai hangulatot sugall a Hányatás c. verse és figyelemre méltóak még a kötetben a Csók, Árva, Panasz, Kettős szerelem, a Hazához c. lírai alkotások. Az anacreoni sorok gyakoriak az említett versekben, de Berzsenyi hatása is jól érzékelhető. Megveti az anyagi gazdagságot és számára az igazi emberi érték más tartalmú.

„Csak az élhet boldogúl, aki a zajtól el van rejtve!
Én álpompáid megvetem;
Csak barátság s szerelem közt a világtól elrejtve
Folyhasson le az életem!”

A két kötetben található versei nem ragadtatják el sem a korabeli lököket, de magát Fáy sem. Reálisan ítéli meg poétai képességeit és ebben a kötetében ezt előzően átérezve írja meg a Hattyúének c. versét. Érdekessége még ennek a kiadványnak, hogy megtalálható benne a Ne sírj lyánka kezdetű verse, amelyet maga a szerző meg is zenésített. Ebben a kötetben található még Engel-től Las Casasnak öröm elragadtatása c. munkája. A kiadvány legjelentősebb és legsikerültebb elbeszélése A különös testamentum, melyet eredeti tréfának nevez Fáy. Badiés Ferenc szerint „első társadalmi beszélyünk, mely a magyar élethől veszi tárgyát. . . szelíd komolysággal bírálja állapotainkat.”⁸ Egyetértünk Badiés véleményével kiegészítve azzal, hogy az eddig megjelent elbeszélések, novellák elsősorban fordítások, esetleg magyarítások, de olyan elbeszélés, amely hűen mutatja be a magyar élet valóságát, tehát eredeti magyar téma nem található a magyar irodalomban. A novella közvetlen hangnemével szellemes fordulataival és valóság hűségével annyira foglalkoztatta a korabeli olvasókat, hogy találgatták melyik szereplő kinek felel meg a valóságban. Fáy Kazinczynak írt levelében így tiltakozik: „A Különös Testamentumnak mind külseje, mind belseje igazán eredeti, de semmi megtörtént eseten nem épülnek, mint sokan vélekedtek. A satira vaktában szúr, de kivált nálam, ha emlékeztet is, bizonyos czélt az üldözésre nem veszem.”⁹ A nevelés hiánya és fontossága itt is kiemelt hangsúlyt kap, különösen a nőnevelés hibáit érzékelteti az olvasóval. Az író társak is „nagyszerű beszélynek” minősítik a Különös testamentumot. Az öreg mester Kazinczy így írt róla: „A Friss-Bokrétát tegnap késő este vevén, s már elolvastam, s kivált a Testamentumot épen nem várt gyönyörűséggel. Uram öcsém igen szép nyelvet ír, oly szép nyelvet, hogy ezt a Testamentumot még egyszer el

fogom olvasni, s ha grammatikai jegyzéseket talán nem fogok belőle tenni, de stylistikaikat fogok. Bár nyelvünknek úgy nevezett hősei írának ilk szép nyelvet, mint az uramöcsémé. De ők úgy látszik hallani sem akarnay arról, hogy a stylisticának sok nemei vannak, és ami hiba volna az egyikben, a másikban érdem. Égek tudni, mennyiben illik a dolgozásra, a mi e czim alatt áll: hogy ez eredeti tréfa. Ha a fabula is Uram Öcsémé, úgy új okoknál fogva sajnálom, hogy Uram Öcsém tíz év óta tíz ilyen darabot nem adott.”¹⁰

Az elbeszélés valóban eredeti. Már az indítása is újszerű és szokatlan „Csörgey tanácsos egy nagyot prüszentett – s meghalt.” Fiának olyan végrendeletet hagyott hátra, amely megmentheti attól a veszedelemtől, amelyet neki a három felesége mellett át kellett élnie. A végrendelet kritériuma magas követelményeket támaszt azokkal a nőkkel szemben, akik Csörgey tanácsos fiát Károlyt szeretnék férjüknek. Szépnek és híúságnélkülinek, tanultnak és műveltnek, de „fitogtatás” nélkülinek, gazdagnak, gögnélkülinek kell lenni a leendő asszonynak. A novella cselekményszövése és szerkezete sok kívánni valót hagy maga után, szinte három felé hull e három férjet kereső hajadonnak Klárcsi, Póli és Nina cselekményeinek megfelelően. A praktikus szerkesztési elvek szinte teljesen háttérbe szorítják a fantáziát s így nem annyira a művészi, hanem a tanító jelleg dominál a novellában.

Csörgey fia Károly számára hátrahagyott végrendeletben nemcsak a házassága ügyében intézkedik, hanem tízezer forintot egy újtípusú nőnevelő-intézet létrehozására szánt, amely eltér nevelési tartalmában a korabeli nőnevelő intézetektől, ahol elsősorban hímzést, zongorát, gitárpengetést, táncot és divatos öltözködést tanítottak. Ehelyett „a leánykák főképpen arra vezéreltessenek, miként lehessenek idővel jó nők, háziasszonyok és anyák.” A férfiak számára is biztosít tízezer forintot „oly tanítóra, ki a többi iskolákat befejezett ifjaknak az ó és új philosophia szörszálhasogatásain kívül – az élet philosophiáját tanítsa, mert első és fő tudomány: élni tudni a világban”. Az első magyar víg novella a nevelést sürgeti nőknél, férfiaknál egyaránt. Közel hat évtizednek kellett eltelnie, hogy megértsék Fáy sürgető szavát. Az elbeszélés eredetisége miatt kapta a legnagyobb elismerést és ezen értékét még hat év múlva is hangsúlyozták. Balogh Sámuel *A románokról c.* cikkében is dicsérőleg említi az elbeszélést, de egyben megjegyzi, hogy az író „La Fontaine manirját követte ugyan, de azt egészen megnemzetesítve.”¹¹ A különös testamentum motívumát valószínűleg Jean Paul *Flegeljahre* (1800) c. regényében olvashatta, melynek kiindulópontja szintén egy furcsa testamentum. Ez azonban nem von le a novella értékéből egy jottányit sem, mert eredeti magyar valóságot tükröz és ennek értékét az a tény emeli, hogy eledig csak német fordítású elbeszéléseket olvashatott a magyar olvasóközönség. A magyar irodalom fellendítése érdekében felvállaltak egy olyan küzdelmet és harcot, melynek nehézsége közül csak egyet említünk. 1810-ig a külföldi könyvtárosok magyar könyveket nem vásároltak és nem is forgalmaztak.¹² Ez a zárlat csak 1813-tól oldódott fel, amikor Dayka Gábor verses kötetének kiadására egyetlen körmendi kereskedő vállalkozott. 1814 és 1816 között Kazinczy műveinek kiadását egy pesti, egy bajai és egy marosvásárhelyi polgár kísérelte meg. Ezt követte Fáy újabb műve, amelynek megjelenéséért sokat kellett vállalnia. Újabb mesék írására Szemere ösztönözte és mikor egy kötetre való anyag együtt állt, kiadót keresett Trattner Máttyás személyében,

aki az akkori könyvkiadás leghaladóbb gondolkodású személyisége és egyben gazdaságilag is a legstabilabb nyomdatulajdonos. Néhány hét múlva azonban visszaadta Fáynak a kéziratot ezzel a megjegyzéssel „az efféléknek hazánkban nincs kelete”. Pedig tiszteletdíjra sem tartott igényt, mindössze húsz példányt kért a nyomtatott kötetekből. Ezután régi ismerősét Márton Józsefet kereste fel, aki próbanyomtatás után tájékozódott a mű iránti érdeklődésről és 500 példányban rendelte meg a bécsi nyomdába. A kötet címe: Fáy András eredeti meséi és aphorizmái. Bécs, 1820. Pichler Antalnál Márton József tanár költségén. Arról, hogy mi volt Fáy szándéka e mesékkal olvassuk el vallomását, amelyet igaz a mesék megjelenése után jóval később írt le 1859-ben: „Mesémnek – úgymond – mintegy kétharmada, ha nem csalódom, mindenkor némi nyeresége marad a magyar irodalomnak. Igaz, hogy mesémnek egy része nem igen felel meg Lessing theoriájának az aesopi meséről; de kérdem, szükség-e, hogy minden mese épen aesopi legyen? S áll-e az, hogy az első föltaláló egyszer fölvett modorának, theoriájának minden korokon, utódokon keresztül, változatlanul kelljen maradnia?”¹³ További érveiben az az objektív tény nyer megfogalmazást, mely szerint az „aesopi” kor óta az emberi társadalomban jelentős változások következtek be „korunk a mesében is csattanó, olykor epigrammai élezet, élénkséget, finom gúnyt stb. követel.”¹⁴ Gazdag kritika fogadta a meséket és csak egy része csupán „utánzásnak” minősítette Fáy művét. Leggyakrabban La Fontaine-re és Lessing-re hivatkoznak, akik az európai irodalomban a műfaj nagy alkotói. Érdeemes visszatekinteni meséikre. Lessing prózában, La Fontaine versben írta meséit. Az utóbbi tömören fogalmaz, mint Tacitus, az előbbi színesebben, inkább Liviushoz hasonlóan ábrázol. Sajátos típusokat alkotva szellemes és találó stílusban alkotja meg meséit. La Fontaine meséi inkább a költői képzelet kedvesen leírt eredményei, melyet a költészet minden eszközével felruház. Lessing véleménye szerint a mese oly elbeszélő költemény, amelyben valamely általános erkölcsi tétel egy bizonyos esetre alkalmazva, valóságúnak feltüntetve és eseményesen előadva, szemlélhetően tűnik ki. Lessing szerint az ezópusi mesék a századok folyamán torzulást szenvedtek és ezek értékének visszaállítását vállalta magára. Fáy meséi is inkább a Lessing-féle felfogást tükrözik.

Nem vitatható ez a tény, hiszen ezt ő maga is elismeri, hogy Aesopus és Phaedrus meséikből az írói szabadság eredetisége ragadta meg és ez vonzotta mintegy, „kényszerítette” őt a mesék írására. La Fontaine-től a színező erőt, a változatossá tételt vette át, de egyiküket sem utánozta szolgai módon, mert a mesék tartalmi mondanivalóját és csattanóit gazdag élettapasztalatából és higgadt életbölcességéből merítette, a mindig szenvedélyesen rajta uralkodó igazságkeresés és annak mindig, mindenütt az őszinte kimondása ösztönözte írásra. Önéletrajzában erről így vall: „Meséimet leginkább azon víg szeszély viszketege szülte, mely főképp satírai kitöréseimre legbiztosabb halászatot vélt lelhetni a mesék világában.” Ebből még pontosabban fogalmaz Érzélgés és a világ folyása c. művében, ahol egyik főszereplőjének Mendey-nek adja szájába a szót: „Ő kaczag, de nem gúnyol, enyelgő, de nem könnyelmű, palyánkodik, de nem sért, személye senkit és semmit nem kímél, de addig nem üldözi a tárgyat, hogy neheztelést okozzon; kóját leli abban, hogy valakit egyenességével ártatlan pirulásba hozzon.”

Önéletrajzi levelében a következőket fogalmazza meg meséinek sajátosságairól: „Én meséimben a középutat láttam legjobbnak követni. Miután Meséim legnagyobb részben sem a miveletlen tömeg, sem a gyermekek számára nem írvák, igénybe vevém a legújabb kor igényeit is, kerültem úgy Phaedrus – Lessing száraz előadásait, mint La Fontaine-nak bár kellemes fecsegéseit. Telhetően ügyelve a praesisióra, élénkség, elmésség s olykor satirai él által némi csattanóságot kívántam adni meséimnek.”¹⁵ A mesékben alapigazságokat tömörít azzal a céllal, hogy olvasói ezek tudatos értelmezésével rádöbbenjenek mások, de saját hibáikra is. Ebben az általa felépített etikai értékrendben a nemzet helyzete annak megváltoztatására való ösztönzés az elsődleges cél. Nevelni szándékozik minden sorával. A magyar fajnak speciális felfogásait megkülönböztetett élccel és iróniával színesen és keményen bírálja. A szalmaláng lelkületet és a hirtelen lehülő lelkesedést egyformán ostorozza. Az őseink dicső tettei felhevítenek gyorsan „érezzük jóltevő melegét e tűznek de jót nem teszünk rája, s a tűz elalszik.” Sokan dalolták már el a „Magyar hajnal hasad-”ot s mégis oly nehezen virrad. Szenvedélyesen bírálja a magyar halogató magatartást, a patópáli felfogást, amely a közügyek intézésében is gyakran kifejezésre jut. A halogatókra céloz „A varjak gyűlése” c. meséje, melyben a leghitványabbak fecsegnek legtöbbit, ugyanakkor gyanús szemmel nézi a többség azt, akinek a véleménye eltér az övétől. A változások szívós harcosa, amikor az adott korhoz való folyamatos alkalmazkodás jelentőségével érvel. Tisztelnünk kell a hagyományokat, „de ami elavult mellette ne kardoskodjunk” a régít alkalmazzuk bölcsen a jelenhez. Súlyos hiba lenne azt hinnünk „hogy ami apáinknak, nagyapáinknak jó volt, nekünk is jó lesz.” A folyamatos megújulás, az innovációs képesség fejlesztése nélkül a nemzet jövője nem képzelhető el. „Új követelményekkel állunk szemben” folytonosan javítanunk kell emberi magatartásunkon.

A munka nélkül élő nemeseket kegyetlen célzásokkal halmozza el, többek között pl. „A tigris és oroszlán” c. meséjében, melyben azért támadja meg őket, mert „prédáikat” idegen földön emésztik meg, mint a dicsekvő tigris az oroszlán földjén. Ostorozza a haza testén élőködőket, akikből semmi haszna nincs az országnak. Megtámadja a hatalmasok kegyetlenségét, akik közínségben nyereséget keresnek. Ennek kapcsán a saját tapasztalatai alapján kérlelhetetlenül mond ítéletet a magyar igazságszolgáltatásról, ahol a visszaélések és azok méretei felborítanak minden erkölcsi értékrendet. A nemesekkel szemben nem meri kimondani az igazságot az igazságszolgáltatás. Gúnyolja a tisztviselők szolgalelkűségét és ostorozza azokat az állapotokat, amikor is a tehetség nem foglalhatja el a maga helyét a társadalomban és az, aki nem alkalmas egy-egy posztra születésénél fogva önkényesen uralkodhat mások felett. Fáynak ez a megállapítása élesen tárja fel a korabeli társadalom ellentmondásait, midőn a kormány a szegényebb „hocskoros nemesség” leltatásával és azok részegen szerzett voksaival, szolgalelkű embereket helyezett felelős vezető állásokba. Ezek előtt „délég ugyan hajlongtak, de délután ők hajlongtak mások előtt” s mégis szédítő magasságban képzeltek magukat a többiek fölött. Az ifjúság magatartásával sok meséje foglalkozik. Bírálja azt a nemesi ifjúságot, amely „lángoló kebellet öleli a szépet és jót”, lelkesedik a nagyért az emberi értékekért s ezzel be is fejezte tevékenységét, tespedve nézi mint örötlenedik a nemzetünk. Nemcsak az apátiát, a tétlenséget ítéli el,

hanem ennek eredményét is, amely a nemzetünkre nézve súlyos következménnyel jár. Az eszményi emberfaját Fáy így fogalmazta meg egyik meséjében: „Csak az a valódi nagy ember, ki eltávolítja a csillogást és hízelgést, hogy annál jobban láthassa a célt, amely nem más, mint az emberek boldogítása. Csak a boldogító a nagy ember!”

A meséket olvasva önkénytelenül is felmerül a kérdés, honnan Fáyban a világ ily teljes képe, a jóról, a gonoszról, a magyarról, más nemzetek fiáról, az erkölcsről, a gazdagságról, a tudományról, a fennálló világrendrőről, az emberről. A választ ő maga adja meg, amikor a tanmesék alkotóiról ezt írja hátrahagyott irataiban: „Akár Aesopus modorát (ki valósággal megtörtént események alkalmával költötte meséit) vesszük, akár az utána következett meseköltőket, bizonyos, hogy a költő vagy maga élte eseményeit, vagy ha költöttet vesz fel, azon korokból és környezetekből veszi azokat, mikben él, és azon emberek előtt fejtegeti az azokról folyó igazságokat, kikkel él.”¹⁶ 1824-ben meséinek második kötete is megjelent és ezzel Fáy népszerűsége országos méretűvé vált. Műveinek közvetlen hatását a kor legkeményebb kritikusai: Kazinczy Ferenc így méltatta: „Uramöcsém hamar elérte azt az írgyelhető szerencsét, hogy a nemzet első korabeli írói közé számláltassék s tekintetét több jussal érdemli, mint sokan, a kik vagy oda számláltatunk, vagy azt képzeljük, hogy oda számláltatunk”¹⁷

A társadalom megújulására ösztönző gondolatainak megtermékenyítő erejét azok érezték legjobban, akik benne éltek a magyar valóságba és kegyetlenül szenvedtek elmaradottságunk miatt, összehasonlítva helyzetünket a művelt Európával. A reformok szenvedélyes és bölcs vezére Széchenyi István Pest megye egyik viharos ülésén, 1938-ban így fogalmazta meg Fáy iránti megbecsülését: „a honi reform teendőire nézve az első eszmét, akaratot, önelszánást Fáy András meséi ébresztették föl bennem!”

J E G Y Z E T E K

1. Illyés Gyula: Petőfi Sándor 1963. 191 l.
2. Szauder József: Az estve és az álom. 453 l.
3. Szemere Pál: Pályaismereti adatok. Akad. levéltár.
4. Szauder József: Az estve és az álom. 455 l.
5. Badics Ferenc: Fáy András életrajza. 1890. Bp. 127 l.
6. Magyar Színvilág: Bp. 1873. 41 l.
7. Fáy András: Óramutató. Jóakarató hitfeleinek mutogatja. Pest. 1842. 2 l.
8. Badics Ferenc: Fáy András életrajza. 1890. Bp. 132 l.
9. Fáy levele Kazinczyhoz. 1821. III. 16. Akadémiai levéltár.
10. Múzeum. 1819. jan. 25. 7 l.
11. Balogh Sámuel: Tudományos Gyűjtemény. 1824. IV. sz. 281 l.
12. Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején a reformkorban. 1978. 53 l.
13. Fáy András: Önéletrajzi levele Székács Józsefhez. Kisfaludy-társaság Évlapjai. IX. kötet. 1859.
14. Ua.
15. Ua.
16. Ua.
17. Kazinczy Ferenc levele Fáy Andrásához. 1821. III. 30. Akadémiai kéziratár. – Családi levelestár Kazinczy levelezések.